

Az elme idolumainak teológiai előfeltevései Francis Bacon filozófiájában

A *Novum Organum*ban az elme idolumairól¹ szóló részt általában e mű saját kontextusában szokás értelmezni. A következőkben kísérletet teszek arra, hogy a Bacon egyéb műveiben valamivel hangsúlyosabban jelen lévő teológiai perspektívából értelmezzem a baconi filozófia egyik kiindulópontját. Elsőként az eredendő bűn baconi értelmezését vizsgálom a természetfilozófia szempontjából releváns vetületeit kiemelve, majd ebbe az összefüggésbe kísérem meg az idolumokról szóló részt elhelyezni, és végül a baconi filozófia néhány olyan karakterisztikus jegyét próbálom meg nyomatékosítani, amelyek háttérbe szoríthatnak akkor, ha kizárólag a tudománnyal kapcsolatos megfontolásait vizsgáljuk az angol filozófusnak. Mivel a baconi filozófia végcélja az ember és a természet közti megbomlott harmónia visszaállítása, az elme idolumait érdemes ismeretelméleti és teológiai szempontokat egyaránt figyelembe véve vizsgálni. A tudomány megújítását célzó programnak az első lépése az elme kitisztítása mind az emberi nemre, mind az egyes individuumra, mind pedig a nyelvhasználatra, valamint egész filozófiai rendszerekre rátelepülő téves berögződésektől. Csak ez után következhet maguknak a dolgoknak a megismerése. A már biztos alapon nyugvó fogalomalkotás pedig az utolsó lépések egyike. Az elme kitisztítását tehát az elme feltöltése követi. A jelen tanulmányban a teológiai keretek rövid felvázolása mellett e komplex folyamat első pontjára koncentrálok. E szempontok szorosan kapcsolódnak ahhoz a viszonyhoz, amely Bacon feltételezett utilitarizmusát filozófiája igazságfogalmához köti, ezért a tanulmány zárásaként ezzel a kérdéskörrel foglalkozom.

¹ A következőkben a magyar fordításban található „ködkép” kifejezés helyett megtartom az *idolum* terminust. Ennek oka egyrészt az, hogy a szó pontos jelentése nehezen adható vissza egyértelműen: ködkép mellett bálványt is jelenthet. Másrészt, ha megtartjuk ebben a formában, filozófiai terminusként, nyilvánvalóvá válik például az isteni ideákkal való szembeállítottága – az ezzel kapcsolatos szöveghelyet a későbbiekben idézni fogom –, s így a metafizikai, ismeretelméleti szempontok is jobban körvonalazódnak, ami segítheti a baconi filozófia megértését.

I. BACON FILOZÓFIÁJÁNAK TEOLÓGIAI KERETE

A valószínűleg 1603-ban íródott, s elsőként 1734-ben kiadott, töredékesen ránk maradt mű, a *Valerius Terminus: Of the Interpretation of Nature*, valamint az 1605-ben megjelent *Of the Proficiency and Advancement of Learning, Divine and Human* szolgálnak a legjobb forrásul ahhoz, hogy feltérképezzük Bacon filozófiájának teológiai kereteit. Mindkét mű a tudás legitim tárgykörét szabja meg, elkülönítvén egymástól a vallást és a természetfilozófiát. A *Valerius Terminus* első fejezete a tudás határáról és céljáról címet viseli. Bacon itt nyomatékosítja először, hogy minden tudás határa a vallás, amely biztosítja, hogy ne válhasson veszélyessé és ne legyen bűn forrása az emberiség számára. Így nem csak a tudás határait, hanem egyben a tudás apológiáját is megfogalmazza Bacon, hiszen kiemeli, hogy a megszabott kereteken belül az embert szolgálja az őt körülvevő világ megismerése. Az *Advancement of Learning*ben pedig az Isten akaratának és az Isten hatalmának elválasztásáról ír, míg előbbi megismerése a teológia tárgya, az utóbbi a természetfilozófiára tartozik. A természet tehát Isten mindenhatóságának egy vetülete, de nem ismerhetjük meg belőle Isten lényegét. A legitim tudás határainak rögzítése azonban nem jelenti azt, hogy ne állna összefüggésben egymással vallás és természetfilozófia, erre szolgálnak bizonyítékul az ateizmusról szóló esszé következő sorai:

Kevéske filozófia hajlamossá teszi az ember elméjét az istentagadásra, az elmélyült filozófia azonban visszavezérli az emberi észet a valláshoz: hiszen mikor az emberi elme a szétszórt másodlagos okokat látja maga előtt, olykor hajlandó megnyugodni bennük, s megállapodni náluk, ám ha összefüggéseiket vizsgálja, ahogyan egymáshoz társulnak és egybekapcsolódnak, akkor fel kell szárnyalnia a Gondviseléshez és az Istenséghez.

Bacon 1987. 72

Tehát a természet alapos vizsgálata szembesítheti az embereket azzal, hogy tudásuk nem teljes, ahhoz, hogy azzá váljon, egy bizonyos ponton Isten felé kell fordulniuk. Mi is volna hát pontosan a tudás határa? Ahhoz, hogy választ találjunk erre a kérdésre, érdemes megvizsgálni az eredendő bűn baconi értelmezését. Bacon szerint az ember az Istentől származó erkölcsi törvények megsértésével tagadta meg a számára kijelölt helyet a világban (Bacon 2008. 123). Az isteni parancsoktól való függetlenedés vágya vezetett tehát a bűnbeeséshez, nem pedig a világ megismerésének a szándéka. Bacon értelmezésében az önmagának törvényt szabó ember az, aki megtagadja Isten akaratát. Kiemeli továbbá, hogy a természetfilozófia és a teológia keveredése könnyen vezethet eretnekséghez, vagy spekulatív, hiábavaló fikciók gyártásához. A lordkancellár többek közt babonassággal vádolja Platón-t, aki vegyítette a filozófiát a teológiával, hibásnak tartja a céloksági magyarázatokat, valamint a makrokozmosz–mikrokozmosz analó-

giát feltételező panteista irányzatokat, és a tapasztalatot szinte teljesen mellőző skolasztikus filozófiát. Isten természetéről tehát hiábavaló elmélkedünk, a spekulatív észhasználat kizárólag tévedéshez vezethet, ha az isteni misztériumokban próbálnánk meg elmerülni. Ugyanakkor még egy, elemzésünk szempontjából igen fontos eleme van Bacon eredendő bűn értelmezésének, ami még a bűnbeesés előtti romlatlan intellektuális képességekre reflektál:

Nem annak a természetes tudásnak a tiszta fénye vezetett a bukáshoz, mely által az ember a paradicsomban képes volt arra, hogy minden élő teremtmény egyedi természetének megfelelő nevet adjon, hanem az a feltörő vágy volt az eredeti kísértés, hogy hozzáférjen a morális tudás jót és rosszat meghatározó részéhez, mely által megkérdőjelezheti Isten parancsolatait, hogy ne függjön többé a kinyilatkoztatott akaratától.

Bacon 2002. 2²

Az emberi perspektívából elérhető teljes tudáshoz mind Isten akaratában – tehát a kinyilatkoztatásban – mind pedig Isten hatalmában – a természetfilozófiában – el kell mélyedni. A kettő azonban látszólag egyáltalán nem keveredhet egymással, noha a természetfilozófia mégiscsak elvezethet valamilyen formában – a véges, emberi perspektívából megszerezhető tudás korlátainak belátásával – a hithez. Ádám a paradicsomban mind Isten kinyilatkoztatott akaratát, mind pedig az őt körülvevő világot ismerte – ez volna hát a tökéletes tudás mintaképe. A dolgok egyedi természetének megfelelő elnevezések a dolgok valódi tulajdonságainak ismeretét feltételezik, amiből arra következtethetünk, hogy az idolumoktól mentes ismeretszerzés lehetséges volt a paradicsomi állapotban. Érdekes azt is kiemelni, hogy maga a vágy az, ami bűnös ebben az értelmezésben, mivel ez a gondolat összefüggésbe hozható a *Novum Organum*ban található barlang és a törzs idolumainak elemzésével, amelynek során Bacon kiemelten fontosnak tartja, hogy kizárjuk az egyes vágyaink káros befolyását a tudományos vizsgálódások során. A tudomány végcélja pedig minden bizonnyal olyasfajta komplex, tiszta tudás megszerzése volna, amely a paradicsomi állapotok sajátja volt.

A *Confession of Faith*³ című írásában Bacon az istenképmáság következő elemeit emeli ki: az eszes lélek, az ártatlanság, a szabad akarat, és a hatalom (Bacon 2008. 109). Az ember tehát harmóniában élt a természettel, és nemcsak

² „It was not that pure light of natural knowledge, whereby man in paradise was able to give unto every living creature a name according to his propriety, which gave occasion to the fall; but it was an aspiring desire to attain to that part of moral knowledge which defineth good and evil, whereby to dispute God’s commandments and not to depend upon the revelation of his will, which was the original temptation.” (Saját fordításom.) A fordításnál Brian Vickers jegyzeteit követem, aki a *proprieties* szó korabeli megfelelőjének az *egyedi természetek* megfogalmazást tartja helyesnek (Bacon 2008. 587).

³ Ez az írás 1641-ben jelent meg először nyomtatásban, és valószínűleg 1603-ban íródott.

ismerte az őt körülvevő világot, hanem uralta is. A bűnbeeséssel azonban az isten-képmasság megszűnt, s nemcsak az emberi képességek romlottak meg, hanem maga a természet is, amely innentől kezdve már kevésbé szolgálta ki az emberiséget.⁴ Bacon ebben az írásában azonosítja a természetet az Isten által teremtett természeti törvények összességével, amelyek a hat napos teremtés végeztével sértetlenül fennállnak egészen a világ végéig.⁵ A lelkeket viszont Isten közvetlenül „lehelte” az emberekbe, és titkos akaratának és kegyelmének törvényei szerint uralkodik felettük. A természet törvényeit Isten csak a megváltás – avagy a nagyobb jó – felől nézve törli meg esodákkal, a természet „megjavítására” nincs szükség, noha a teremtmények felől nézve a törvények a bűnbeesés után már nem teljes fényében tükrözik a teremtés tökéletességét. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Isten mindenhatósága nem terjedhet ki a törvények önkényes megváltoztatására. A sérthetetlen törvények garantálják tehát a természet megismerhetőségét, ezzel szabad teret adva a természetfilozófiának.⁶ Az *Advancement of Learning*ben pedig azt olvashatjuk, hogy Isten az emberi elmét a világ tükrének formálta meg, amely alkalmas arra, hogy visszatükrözze a külvilágot.⁷ A bűnbeesés után megromlott értelmet pedig az új alapokra helyezett tudomány javíthatja meg, erre utalnak az *Instauratio Magna*⁸ című műtervezet előszavának a sorai, ahol Bacon hat pontban foglalta össze tudományos programját, valószínűsíthetően a hat napos teremtéstörténetet imitálva. Ennek a programnak a második része a *Novum Organum*ban bemutatott

⁴ Bacon ezen a ponton a kálvinista teológiát követi (Bacon 2008. 569, Brian Vickers jegyzetei).

⁵ „He created heaven and earth, and all their armies and generations, and gave unto them constant and everlasting laws, which we call Nature [...] So as the laws of Nature, which now remain and govern inviolably till the end of the world, began to be in force when God first rested from his works and ceased to create; but received a revocation in part by the curse, since which time they change not.” Bacon 2008. 108.

⁶ Benjamin Milner hívja fel arra a figyelmünket (Milner 1997), hogy Bacon ugyan számos elemét követi a kálvinista teológiának, de néhány ponton eltér attól: az egyik lényeges különbség az, hogy Kálvin nem sérthetetlen természeti törvényekről írt, csupán a természet szabályszerű működéséről, amelybe Istennek nem kell minden pillanatban közbeavatkoznia.

⁷ „[...] God hath framed the mind of man as a mirror or glass capable of the image of the universal world [...]”. Bacon 2008. 123.

⁸ Whitney (1989) elemzése szerint a Bacon által használt *instauratio* szónak kettős jelentése van: létrehozást és helyreállítást is jelent. A Vulgatában egészen pontosan Salamon templomának helyreállítását jelenti a szó. Politikai, vallási, a tudományra vonatkoztatott, vagy akár építészeti jelentést is tulajdoníthatunk neki, ugyanakkor a pontos jelentése Bacon filozófiáján belül nem egészen egyértelmű. Whitney kiemeli, hogy lehetséges a bűnbeeséssel bekövetkező romlás helyreállításaként is értelmezni. McKnight egyértelműen a vallási értelmezésre helyezi a hangsúlyt (McKnight 2006); szerinte a spirituális megújulás is a reform részét képezi, ami a bibliai igazságok helyreállításával és a templomi rituálékkal való összehangolásukkal valósulhat meg. A természetfilozófia tehát a helyes Biblia-értelmezéssel együtt képezi az *instauratio* részét McKnight szerint. Annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy az *instauratio* olyan gyűjtőfogalom, amely összefogja a baconi filozófia különböző területeit, és tudományos programként értelmezve a végcélja az ember és a természet – avagy az elme és a dolgok – közti megromlott harmónia helyreállítása.

induktív alapú módszer. A műtervezet vázlata először a *Novum Organum* előszavaként jelent meg – ebben Bacon a tudományos programjának egyik célját a következőképpen fogalmazza meg: „Azt mondom, hogy az emberek ítéleteit sem erőszakkal, sem csellel befolyásolni nem szándékozzuk; hanem magukhoz a dolgokhoz, és a dolgok közti kapcsolathoz vezetjük el őket [...]”⁹ Bacon emellett itt is kiemeli, hogy a tudás nem érheti el az isteni misztériumokat, Isten felé csak hittel fordulhatunk. Ádám tudását, melynek birtokában nevet adott a dolgoknak, a műtervezetben tiszta és romlatlan természetes tudásnak nevezi, ami semmilyen módon nem vezethetett a bűnbeeséshez, ezért a tudomány művelésétől sem kell tartanunk. A romlott emberi értelmet pedig immáron labirintusként jellemzi, ahol elveszünk a tapasztalatok rengetegében, hibát hibára halmozunk, és ha vezetőt próbálunk keresni – régebbi korok tudományában – csak még inkább eltévelyedünk. Ez a *Novum Organum* perspektívája is, tehát áttérhetünk most már az elme idolumainak részletesebb áttekintésére.

II. NOVUM ORGANUM

A *Novum Organum* egész első könyvét tekinthetjük egy olyan elemzésnek, amely feltárja az elme hiányosságait, a rendszeresen elkövetett hibákat, s mindazon tényezőket, amelyek gátolják a megismerést. Mivel Bacon szerint az elődök munkásságát nem előzte meg effajta reflexió, ezért fenntartásokkal kell kezelniük mind a megelőző korok tudományos elveit, mind pedig a különböző filozófiákat. Ha nem vagyunk tudatában hiányosságainknak, azok orvoslására sincs esélyünk. Az elme idolumainak fogalmát a következőképpen vezeti be Bacon: „Hatalmas különbség van az emberi elme idolumai [*humanae mentis idola*] és az isteni elme ideái [*divinae mentis ideae*] között: vagyis egyrészt bizonyos önkényes és hiábavaló nézetek, másrészt a teremtmények valóban megfigyelhető jegyei és bélyegei között.”¹⁰ Az *idolum* szó a bibliai bálványimádással is összefüggésbe hozható: a morális parancsok megtagadása csakúgy, mint a dolgok valódi tulajdonságainak figyelmen kívül hagyása bizonyos fajta önkényt feltételez: túlzott bizalmat értelmünkben, ítéleteinkben, és érzékszerveinkben. Míg morális szempontból Isten kinyilatkoztatott akarata ellen vétünk, ha helyébe lépve magunk szeretnénk törvényhozóvá válni, a megismerés felől nézve Isten hatalmát tagadjuk meg azzal, ha a valóság helyett elménk idolumait tartjuk a dolgok mértékének. Bizonyos értelemben tehát mindkét esetben valami mást helyezünk Isten – vagy az iste-

⁹ „Non (inquam) ullum aut vim aut insidias hominum judiciis fecimus aut paramus; verum eos ad res ipsas et rerum foedera adducimus [...]” (Bacon 1857. 131; saját fordításom). Mivel az *Instauratio Magna* előszavából, valamint a *Novum Organum* 2. könyvéből nincsen hozzáférhető magyar fordítás, ezért a felsorolt művekből az eredeti latin szöveget idézem.

¹⁰ Bacon 2001. 60 (XXIII. aforizma) – a fordítást módosítottam, a magyar fordításban az „elme ködképei” szerepel, valamint „az isteni elme eszméi”, ideái helyett.

ni – helyébe. Noha az ismeretszerzés korlátai a bűnbeesés következményeként keletkeztek, ezek bizonyos mértékben áthidalhatóak Bacon szerint. Az elmét inherens módon támadó törzs idolumait a 41. aforizmában a következőképpen definiálja Bacon:

A törzs idolumai hozzátartoznak az emberi természethez, az emberek törzséhez, az emberi nemhez. Mert helytelen az az állítás, hogy az emberi érzékek a dolgok mértékei; éppen ellenkezőleg: mind az érzékek, mind az elme képzeleti az ember hasonlatosságára [*ex analogia hominis*], nem a világegyetem hasonlatosságára [*ex analogia universi*] jönnek létre. Az emberi értelem pedig görbe tükre a tárgyak sugarainak: saját természetét a dolgok természetével összekeverve eltorzítja és meghamisítja a dolgokat.

Bacon 2001. 64; XLI¹¹

Az egész emberi nemet behálózó törzs idolumai láthatólag komoly kihívás elé állítanak bennünket, hiszen, ha ennyire mélyen gyökereznek a hibák forrásai, akkor kérdéses, hogy egyáltalán képessé válhatunk-e valaha megismerni a minket körülvevő dolgok természetét. A törzs idolumaiban a szkepszis veszélye leselkedik ránk. A görbe tükör metaforája teljes ellentéte a romlatlan és a valóságot visszatükrözni képes elmének, amely még a bűnbeesés előtti állapot sajátja volt. Mind az érzékek, mind az értelem, mind pedig az akarat érintettek a törzs idolumaiban, továbbá az érzelmek is negatív befolyással bírnak az elme egészére, mivel hatásukra könnyedén igaznak hisszük azt, amit annak szeretnének tudni, valamint a türelmetlenség is a nehezebbnek tűnő dolgok kerülésére ösztönözhet minket. Az értelem pedig már önmagában is hibák forrása lehet, mivel hajlamos olyan összefüggéseket, hasonlóságokat keresni, amelyek valójában nem léteznek. Továbbá a képzelet is könnyedén eltérítheti az értelmet az ismeretszerzés helyes rendjétől, s az akarat is e hibásan működő komplexum által determináltan működik. És mint azt Bacon számtalanszor kiemeli: az érzékszerveink segítség nélkül, önmagukban, megbízhatatlanok. A dolgok egyes részeinek túl kicsi mérete, a túl lassú vagy túl gyors mozgás mind-mind meghaladják korlátozott képességeinket. Az ember tehát látszólag teljes disharmóniában él a természettel, megromlott elméjének hibás működése csupán a valóság egy eltorzított képét képes közvetíteni. A törzs idolumain igen kilátástalan küldetésnek tűnik felülemelkedni, hiszen az emberi természetet egészében érintik, vagy, ahogy Bacon fogalmaz: az emberi szellem szubsztanciájának egyneműségéből fakadnak (Bacon 2001. 71; LII). A társas tér idolumai¹² a nyelv-

¹¹ A magyar fordításban „a törzs ködképei” szerepel, ezt módosítottam.

¹² Az *idola fori* a magyar fordításban a „piac ködképeiként” szerepel, ugyanakkor a társas tér meghatározás jobban kifejezi a kommunikációban s nyelvhasználatban felmerülő nehézségeket, amelyek ezen idolumok velejárói.

használatból erednek: „Az embereket ugyanis a beszéd gyűjti társaságba, a szavak viszont az átlagos felfogóképesség szerint alakulnak ki. Ezért a helytelenül és ügyetlenül kialakult szavak szembeötlő módon béklyóba verik az értelmet” (Bacon 2001. 65; XLIII). Kétfajta idolumát különíthetjük el a szavaknak: az első csoportba azok tartoznak, amelyek nem létező dolgokat jelölnek, például „szerecsse”, „első mozgató”, a másodikba pedig azok, amelyek zavarosak, pontatlannok, vagy részleges absztrakcióból fakadnak, pl. „nedvesség”. Az első csoportba tartozóakkal látszólag könnyű dolgunk van, mivel Bacon szerint egész egyszerűen megtagadhatjuk az ilyen fogalmakat és a mögöttük álló elméleteket. A második csoportba tartozó szavak már nagyobb kihívást jelentenek, mivel azok nem teljesen hibásak, csupán zavarosak, és fokozati különbség figyelhető meg közöttük. Bacon nem ad semmiféle útmutatást ezen hibák kijavítására, s a 36. aforizmában talán éppen ezért indítványozza fogalmaink időleges felfüggesztését, hogy visszatérhessünk a tények vizsgálatához. Az *Advancement of Learning*ben pedig matematikai modelleket követve a különböző szavak és terminusok definiálását szorgalmazza avégett, hogy elkerüljük a félreértéseket és a vitákat.¹³ A nyelvhasználat ugyan elkerülhetetlen járuléka az emberi létezésnek, a tudományokban azonban nem indulhatunk ki az egyes fogalmakból. Lássuk be: Bacon mindenfajta innátista, intellektualista bölcselkedés hibás kiindulópontját tekinti feltárhatónak a társas tér idolumaiban, hiszen fogalmaink szerinte alkalmatlanok arra, hogy a tudomány és a filozófia alapjául szolgáljanak. Érdemes felidézni ezen a ponton Spinoza válaszát Oldenburg első levelére, amelyben Oldenburg arról kérdezi, hogy miben látja Descartes és Bacon filozófiájának gyengeségeit. A válasz első két eleme a következő: „Első és legnagyobb tévedésük tehát az, hogy oly messze eltávoztak az első oknak és minden dolog eredetének megismerésétől. A második az, hogy nem ismerték fel az emberi szellem igaz természetét” (Spinoza 1980. 107). Bacon a korai művekben felvázolt teológiai kerettel összhangban nem indulhatott ki Isten ideájából, és sem az ész, sem pedig az értelem nem válhatott nála a természetfilozófia kiindulópontjává a megromlott emberi természet okán. Az a fajta tudás pedig, mely által Ádám az egyedi természetük szerint nevezte el a paradicsomban a dolgokat, csak egy távoli jövőben szerezhető meg újra, hiszen a tudomány fejlődése, melynek hozadékaként az elme képessé válhat megismerni a dolgokat, s végül adekvát fogalmakat alkotni, csak hosszú, összehangolt munka eredménye lehet. Innen érthető meg a baconi filozófia dinamikája: bármely fogalmat adottnak s adekvátnak venni illegitim ugrásnak minősül a megismerés rendjében.

¹³ „[...] so as it is almost necessary in all controversies and disputations to imitate the wisdom of the Mathematicians, in setting down in the very beginning the definitions of our word and terms, that others may know how we accept and understand them, and whether they concur with us or no” (Bacon 2008. 228).

A barlang idolumai az individuális karakterből fakadó hiányosságokat jelentik: hajlamaink, szokásaink és neveltetésünk tartoznak ide, amelyek mind befolyásolják ítéleteinket. Ezen berögződések hatására könnyen eshetünk túlzásokba, és egyes érzelmeink is könnyedén rabul ejthetik az értelmet. A színház idolumai közé tartoznak a hibás filozófiai elméletek, rendszerek és bizonyítási módszerek, amelyek az előzőleg felsorolt idolumok valamelyikének – vagy legrosszabb esetben mindegyikének – áldozatául esnek. Bacon nem kevesebbet állít, mint-hogy a filozófia története különböző színdarabok bemutatásáról szól, melyeknek semmi közük a valósághoz. Az egyes filozófiai irányzatok kiindulópontjai elhibáztak, és pont ezért a levezetései is. Bacon az okokat részletesebben is taglalja: a racionalisták – vagy szofisták – túl nagy teret engednek az elméleti megfontolásoknak és saját szellemük erőfeszítésének, az empiristák néhány kísérletből dolgozzák ki filozófiájukat, a babonások pedig a teológiát és a hagyományt keverik bele a filozófiába. Arisztotelésszel kiemelten foglalkozik a lordkancellár, mivel a tekintélyének behódoló filozófusok szerinte mind megismételték az általa elkövetett hibákat, ráadásul számos olyan filozófus tűnt el miattuk az ismeretlenség homályában, akik nem alapítottak iskolát. Az Arisztotelésszel szemben megfogalmazott kritika érinti továbbá a kategóriák dogmatizmusát, a szillogizmust, valamint az egyszerű felsoroláson alapuló indukciót. A görögök böleseletét pedig csupán szószaporításnak tartja Bacon, mivel a retorika eszközeivel vívott parttalan vitáik távolról sem szolgálták az igazság kutatását. A logikáról általánosságban a következőket írja: „A jelenleg használatos logika sokkal kevésbé alkalmas az igazság kutatására, mint a fogalmi közhelyeken alapuló tévedések rögzítésére és szentesítésére; ezért sokkal több kára, mint haszna van” (Bacon 2001. 57; XII). Láthatólag igen szűk sáv marad tehát a természetfilozófia megapozására, hiszen ha elménkben nincsen semmi bizonyos, amiből kiindulhatnánk, és a fakultások¹⁴ egyike sem működik adekvát módon, akkor magukhoz a dolgokhoz kell fordulnunk. Miként az emberi értelemről olvashattuk, az „[...] saját természetét a dolgok természetével összekeverve eltorzítja és meghamisítja a dolgokat” (Bacon 2001. 64; XLI). Ahhoz azonban, hogy a dolgokat *ex analogia universi* ismerhessük meg, mégiscsak azt kell feltételeznünk, hogy az elme képes lehet hozzáférni a tőle független világhoz. Bacon, maga is el kívánva kerülni a szkepticizmus csapdáját, az *eukatalépsziát* célozza meg, ami a dolgok helyes megragadását jelenti, szemben az *akatalépsziával*, azaz a dolgok megragadhatatlanságával:

Pedig mi nem az *akatalépsziát*, hanem az *eukatalépsziát* hirdetjük és annak elméletén munkálkodunk; mert nem vitatjuk az érzékek érdemét, hanem segíteni óhajtunk nekik, nem nézzük le, hanem vezetjük az értelmet. Márpedig jobb, ha ismerjünk

¹⁴ Bacon három lelki fakultást különít el egymástól: az emlékezetet, a képzeletet, és az értelmet. Ezek közül az értelem a legfontosabb a filozófia számára (Bacon 2008. 175).

gyengéinket, és nem hisszük, hogy mindent a legjobban tudunk, mint ha azt hisszük, hogy mindent tudunk, és azt sem sejtjük, mit kellene tudnunk egyáltalán.

Bacon 2001. 143; CXXVI

Az *eukatalepszia* eléréséhez az ítéletek időszakos felfüggesztése szükséges, mivel az idolumok bármikor ellehetetleníthetik a megismerést (vö. Jaquet 2012). Azonban nem az *epokhé* lesz Bacon végleges álláspontja: ez csupán az első, metodológiailag indokolt pontja a tudományos programnak. Kérdés azonban, hogy Bacon – céljával ellentétben – nem vitte-e túlzásba az ismeretszerzés nehézségeinek és korlátainak taglalását, és az általa felvázolt perspektívából lehetséges-e még egyáltalán a megismerés? Lássuk tehát, milyen lehetőségek vannak arra, hogy megvédjük az elmét az idolumoktól!

- (1) Bacon, amikor az idolumok ellenszeréről ír, akkor legtöbbször az *expurgatio* [kitisztítás] szót használja. Az elmét tehát ki kell tisztítani, mielőtt magukhoz a dolgokhoz fordulnánk. Chantal Jaquet szerint Bacon amikor az elme kitisztításáról ír elsősorban orvosi, vagy alkimista módszerekre jellemző eljárásra gondol (Jaquet 2010. 268–282). Eszerint az egyes idolumokat vagy száműzni kell az elméből – akár bizonyos fertőzéseket a szervezetből –, vagy el kell különíteni az egyes fakultások hibásan működő részeit a tiszta résztől. A kezelés nagyban függ attól, hogy az idolumok egyes csoportjai az elmét egészében, belülről fertőzik, vagy pedig egyes fakultások közötti „kívülről” jövő veszélyről van szó. Ha az idolumok külsődlegeseek, akkor valamelyest könnyebb dolgunk van: a barlang idolumait például úgy védhetjük ki, ha óvjuk az értelmet a különböző hajlamok és érzelmek befolyásától. Látszólag a társas tér idolumai sem hordoznak magukban nagyobb veszélyt, hiszen ha a tudományos megismerésben nem a fogalmainkból indulunk ki,¹⁵ hanem a tapasztalatból, ezek szintén kiküszöbölhetőek. A színház idolumai is száműzhetőek, ha figyelmen kívül hagyjuk a hagyományt, s nem támaszkodunk az elődök tanításaira. Ugyanakkor a törzs idolumai már nagyobb kihívás elé állítanak bennünket, mivel azok az értelmet inherens módon fertőzik. Az egyetlen mód ez esetben csak a feltárás lehet, az idolumok leleplezése: tudatosítani a korlátokat és óvakodni a hibáktól. Ez azonban nem tűnik végleges megoldásnak.
- (2) Michel Malherbe (2011. 58) hívja fel a figyelmünket arra, hogy az *expurgatio* metaforája egyben bibliai is: az elme kitisztítása a feltétele annak, hogy

¹⁵ „Tanításunkban csupán egyetlen, igen egyszerű módhoz folyamodhatunk: visszavezetni a tényekhez, a tények sorozatához és rendjéhez az embereket, és rávenni őket, hogy szabaduljanak meg egy időre a fogalmaktól, és kezdjenek hozzászokni magukhoz a dolgokhoz” (Bacon 2001. 63; XXXVI) – a fordítást módosítottam.

hozzáférhessünk az igazsághoz úgy, ahogyan a gyermeki szív tisztasága nyithatja meg a mennyek kapuját. Malherbe itt a 68. aforizmára hivatkozik:

Beszéltünk tehát az idolumok fajairól és hatásukról; ünnepélyes és állhatatos eltökéltséggel kell megtagadnunk és visszavetnünk valamennyiüket, hogy nyűgeiktől megszabaduljon az értelem, mert az ember országa tudományon alapul, és nincs más kapuja, mint a mennyek országának, melybe *nem léphetünk be, ha olyanok nem leszünk, miként a kisdetek.*

Bacon 2001. 85; LXVIII¹⁶

A 69. aforizmában pedig az *expiatio* szót használja Bacon, ez a magyar fordításban az „elme felszabadításaként” szerepel, ugyanakkor bibliai jelentésében „bűntől való megtisztulást”, „engesztelést”, vagy „büntetlen tisztaság visszaszerzését” is jelentheti (Finály 2002. 745), ami tovább erősíti a teológiai párhuzamot. A tudományok művelését tehát mentális átalakulás kell, hogy megelőzze. Ezen a ponton arra is gondolhatunk, hogy a baconi program nem csupán a tudomány művelésére koncentrál, hanem – azzal szoros összefüggésben – a tudós morális tisztaságát is megköveteli. Ebben a kontextusban az egyes fakultásokba vetett reflektálatlan bizalom önhitséget feltételez, a tudomány műveléséhez azonban alázatra van szükség. Ebből a megközelítésből körvonalazódni látszanak az *instauratio* programjának kapcsolódási pontjai: a morál- és a természetfilozófia szorosan összefüggnek egymással, így a tudomány művelőjének attitűdje sem lehet közömbös a módszer alkalmazásakor. Az ember és a természet bűnbeesés után megromlott kapcsolatának helyreállításához tehát morális tisztaságra is szükség van. Ha a tudós túlzottan bízik saját, egyéni képességeiben, azzal olyan, a tudomány területén illegitim érzelmi befolyással viszonyul a természethez, amely óhatatlanul idolumai rabjává teszi. Az egyéni képességek háttérbe szorításával Bacon egyben a mágia hagyományos szerepével is szakít, mivel a mágus az individuális, egyedi képességeinek kibontakoztatásával kívánja befolyásolni a világ folyamatait a reneszánsz elgondolások szerint (Popelard 2010).

A kétféle megközelítés természetesen nem kizárja, hanem inkább kiegészíti egymást. Egy nehézséget azonban még továbbra sem oldottunk meg: ha tudatában vagyunk is annak, hogy az értelem eltorzítja a valóságot, és ez az emberi természet szükségszerű velejárója, ezzel önmagában nem kerültük el a szkepticizmus veszélyét. Bacon azonban nem teljesen következetes az ismeretszerzés határainak kérdésében, az 58. aforizmában a barlang idolumaival kapcsolatban ezt olvashatjuk: „A valóság szemlélete közben tehát fogadjuk mindazt gyanakvással, ami értelmünket könnyen megragadja és rabul ejti; e téren minél nagyobb óvatosságra van szükség, hogy az értelem elfogulatlan és tiszta maradjon”

¹⁶ Máté evangéliumából származik a kiemelés. A fordítást módosítottam: „ködképek” helyett az *idolumok* szót használom.

(Bacon 2001. 73; LVIII). Az 53. aforizmában is az „értelem tisztaságáról” ír, a 97. aforizmában pedig „megtisztított elméről”,¹⁷ s más műveiben is tesz olyan utalást, miszerint az értelemnek van egy tiszta része (Jaquet 2010. 266). Ha pedig van az értelemnek tiszta része, akkor el kellene tudnunk különíteni ezt a részt az értelem hibás részétől úgy, ahogyan az egyes érzelmeket is el kell különítenünk az értelemtől, az alkímisták eljáráshoz hasonlóan. A törzs idolumainak látszólag teljesen kilátástalan perspektívája tehát nem végleges, az emberi szellem szubsztanciájának egyneműségéből fakadó idolumok már a romlott értelem sajátjai, amely értelem ugyanakkor nem véglegesen és egészében romlott. Úgy tűnik tehát, hogy Bacon idolumelmélete megmenekülhet attól, hogy végleges szkepszisbe torkolljon, noha egészen pontosan nehéz volna körülírni, miképpen vihető végbe az értelem tiszta részének elkülönítése a fertőzött résztől. Minden bizonnyal a *Novum Organum* második részében kifejtett induktív alapú módszer alkalmazásával lehetséges ez, így tehát a tudomány művelése önmagában is az idolumok kiküszöbölésével járhat. Ezt maga Bacon is kiemeli a 40. aforizmában: „Az idolumok végleges szétesztetésének leghatékonyabb eszközei természetesen az igazi *indukció* útján alkotott fogalmak és axiómák, de már az is nagy haszonnal jár, ha az *idolumokra* felhívjuk a figyelmet.”¹⁸ Itt már a megismerés új rendje szerint járunk el: hisz nem az előzetesen megalkotott – vagy eleve adottnak feltételezett – fogalmainkat s axiómáinkat vetítjük ki a világra, hanem e folyamatot megfordítva, az indukció segítségével, a tapasztalat felől jutunk el hozzájuk. Ha pedig hozzávesszük ehhez az értelmezéshez – miszerint tehát az értelemnek van egy tiszta része – az első részben felvázolt teológiai megfontolásokat, akkor arra kell következtetnünk, hogy a bűnbeeséssel megromlott ugyan az értelem, de nem teljesen és visszafordíthatatlanul. Ebben a tágabb perspektívában megerősítést nyer az, hogy az értelem valaha jól működött. A *Novum Organum* zárása is ezt támasztja alá: „A bűnbeeséssel az ember kikerült mind az ártatlanság állapotából, mind pedig a teremtmények fölötti uralomból. Ugyanakkor mindkét dolog nagyrészt helyreállítható még ezen élet során; az első a vallás és hit, a második pedig a mesterségek és tudományok révén.”¹⁹ A harmadik aforizmában Bacon azonosítja a tudást a hatalommal, ebből a megközelítésből pedig fogalmazhatunk úgy, hogy az ember elveszítette tudásának azt a fokát, mely által uralkodhatott a többi teremtményen. Továbbá a *Novum Organum* első részének utolsó fejezeteiben, melyekben abbéli reményét fejezi ki az angol filozó-

¹⁷ A *mente repurgata* kifejezést használja Bacon, ami egész pontosan „újra megtisztított” elmét jelent. Az *instauratio* értelmében ez ismételt utalhat a bűnbeesés előtti állapotra, hiszen ebben a megfogalmazásban az elme valaha már tiszta volt.

¹⁸ Bacon 2001. 64; XL – a fordítást módosítottam, „ködképek” helyett az *idolumok* meghatározást használom.

¹⁹ „Homo enim per lapsum et de statu innocentiae decidit, et de regno in creaturas. Utraque autem res etiam in hac vita nonnulla ex parte reparari potest; prior per religionem et fidem, posterior per artes et scientias” (Bacon 1857. 365; saját fordításom).

fus, hogy tudományos programja sikerrel járhat, elsősorban a Bibliára hivatkozik: „Dániel jövendölését se feledjük: »*Sokan mennek majd messzi útra és megsokszorozódik a tudomány*« – ami nyilvánvalóan arra céloz, hogy a végzet, vagyis a Gondviselés akarata szerint a világ messzi utainak megismerése – ami, úgy látszik, a hatalmas hajóutakkal vagy be is következett már, vagy épp most van folyamatban – és a tudomány gyarapodása egy időre fog esni” (Bacon 2001. 116; XCIII). Ez a tény tovább erősíti azt a feltételezést, hogy Bacon maga is teológiai keretek között képzelte el a természetfilozófia virágzásának eljövételét. Érdeemes még kiemelni, hogy a *Novum Organum* első része egyben pszichológiai felkészítés is a második részhez, amelyben Bacon részletesen mutatja be módszerét, amit „a természet magyarázatának” nevez. Az elme kitisztítását²⁰ tehát egyfajta terápiának tekinthetjük, amely szükségképpen meg kell, hogy előzze magának a módszernek az alkalmazását. A természet magyarázata, melynek során a táblázatokba rendezett megfigyelésekből és kísérletekből haladunk fokozatosan az axiómák felé, csak az idolumok hordozta veszélyek tudatában kezdődhet meg. Majd legvégül eljuthatunk a formák ismeretéig, amelyeket a „természet ábécéjéhez” hasonlít Bacon: ezek volnának a természet legalapvetőbb alkotóelemei. Először tehát a tapasztalatból indulunk ki, de minél magasabb szintre kerülünk a természet magyarázatában, annál nagyobb szerep jut az értelemnek. Úgy tűnik, érzékszerveinket elsőként könnyebb „megjavítani”, mint az értelmet, vagy legalábbis magukhoz a dolgokhoz rajtuk keresztül tehetjük meg az első lépést. Ezt a folyamatot hasonlítja Bacon a méhek munkájához:

Akik elmélyedtek a tudományokban, vagy empirikusok voltak, vagy dogmatikusok. Az empirikusok egyre csak gyűjtenek, mint a hangya, és felélik, amit gyűjtöttek; a racionalisták önmagukból szőnek fonalat, akár a pók. Pedig a méh választja kettejük között a helyes utat, mert a kert és a mező virágaiból hordja össze anyagát, de saját képességeinek megfelelően alakítja át és rendezi el.

Bacon 2001. 117; XCV

A fokozatosság szükségessége, valamint a baconi filozófia dinamikája szintén a bűnbeeséssel megromlott emberi természettel magyarázható: mind az érzékszerveknek, mind pedig az értelemnek segítségre és folyamatos ellenőrzésre, kölcsönös együttműködésre van szükségük ahhoz, hogy magukat a dolgokat megismerhessük, mivel önmagukban megbízhatatlanok. Bármifajta ugrás, és elhamarkodott következtetés, a természet előfeltevéseinek (*anticipationes naturae*) minősülnek, a valóság eltorzításának. Csak az emberiség összehangolt munkájával szerezhető vissza a természet feletti hatalom. A szkeptikus útvesztő kike-

²⁰ Az *expurgatio* ezen a ponton tehát olyan attitűdöt jelent, amely a megismerésre leelkedő veszélyek tudatosításával, s az érzelmeik kizárásával, valamint az ítéletek felfüggesztésével jár.

rüléséhez pedig minden bizonnyal az isteni gondviselésre is szükség van – másképpen nincs remény a tudomány fejlődésére, mivel a tudomány nem képes önmagát megalapozni. Ennek egyik legfőbb tanúbizonysága, hogy az elmúlt korok tudományos elvei szinte semmilyen eredményt nem értek el Bacon szerint. Talán a sikerbe vetett vak hit is az emberi elbizakodottság egy jele volna, ám remény nélkül sem lehetséges a tudomány útjára lépni.

III. A HASZNOSSÁG ÉS AZ IGAZSÁG KAPCSOLATA

Paolo Rossi (1975. 102–167) és Antonio Pérez-Ramos (1996) egyöntetűen amellett érvelnek, hogy Bacon filozófiájának értelmezéséhez az egyik legfontosabb kiindulópont annak felismerése, hogy az angol filozófus nem kívánt különbséget tenni a természet dolgai és a mesterséges dolgok között. Ezzel azt az antik világban gyökerező és Arisztotelész, valamint Platón műveiben is megjelenő ellenszenvet törekedett felülbírálni, mely a kézművességet és a fizikai munkát övezte. Ez a viszolygás végül tudomány és technika radikális elválasztását eredményezte hosszú évszázadokra. A reneszánsz filozófiában valamelyest mérséklődött ez a kettéválasztottság az olyan elgondolások terjedésével, melyek szerint az előállítás maga is megismerés, vagy a megismerés magában foglalja az előállítást. Az alkímia és a mágia szellemiségének terjedése is erősítette ezeket a tendenciákat. Rossi szerint a kettéválasztottság Bacon filozófiájában szűnik meg véglegesen: igaz és hasznos, valamint tudás és hatalom egységének gondolatával. Ezzel együtt Rossi az utilitarista értelmezések cáfolatát is megfogalmazza *Francis Bacon a tudományos igazságról és a tudományok hasznáról* című tanulmányában (Rossi 1975. 137–157). A lordkancellár elmélet és gyakorlat szigorú elválasztásában látta a filozófia és a tudomány terméketlenségének okát. Az empirizmussal és a racionalizmussal szemben megfogalmazott baconi kritika is ennek fényében válhat a leginkább érhetővé. Bacon szerint, amit az elméletben oknak tekintünk, annak a gyakorlatban szabályként kell érvényesülnie. A tudományos igazság csak akkor tekinthető igazságnak, ha termékeny is egyben. Az elme kitisztítását hivatott elérni az induktív módszer azzal, hogy a dolgok valódi, objektív struktúrájának feltárását tekinti célnak. A racionalizmus és az empirizmus sikertelenségét a hibás fogalmak és az értelem elhamarkodott levezetései okozzák, mivel ezek a megbomlott harmóniát formálják rendszerré. Elmélet és gyakorlat szétválasztása tehát valójában a hibás kiindulópontok eredménye, amire az idolumok hívják fel figyelmünket. A formák ismerete viszont – a baconi filozófia végcélja – spekulatív tudás és operatív haszon is egyben, mivel az adott dolog mindenségre vonatkoztatott szemléletét tükrözi (*ex analogia universi*), másrészt a reprodukálásának lehetőségét tárja fel. Rossi a következőképpen látja a „természet magyarázatának” igazságát: „arról van szó, hogy eljussunk azoknak a valódi jegyeknek a megértéséhez, melyekkel a Teremtő teremt-

ményeit ellátta. E tekintetben a dolgok, *éppen mert ilyenek*, egyszerre képviselik az igazságot és a hasznosságot, és magukat az emberi műveket is elsősorban az igazság bizonyítékaiként kell tisztelnünk, nem pedig azért, mert az életet kényelmessé teszik” (Rossi 1975. 145). Valami tehát nem azért igaz, mert hasznos, hanem azért hasznos, mert igaz. A hierarchia legfelső fokán az igazság áll, és csupán a teremtés tökéletességének köszönhető, hogy az élet jobbá tételét is szolgálja a megismerés. Ezzel párhuzamosan persze a kényelmesebbé váló élet is az igazság magasabb fokú ismeretéről tanúskodik, hiszen az *instauratio* értelmében a minket körülvevő dolgok ésszerű felhasználásával közelebb kerülünk a paradicsomi állapothoz. A kényelem viszont önmagában csak azt tükrözi, hogy valóban a helyes ösvényen járunk. A módszer segítségével foglalhatjuk tehát majd egységbe a tudomány különböző területeit, ha már rendelkezünk a formák összességének ismeretével. A tudomány azonban a végcél elérése előtt sem marad hasztalan, mivel a dolgok valódi, *ex analogia univarsi* ismerete új kísérleteket és találmányokat eredményez, amelyek fokozatosan tehetik jobbá az életet. Nincs okunk hát arra, hogy ne fogadjuk el Rossi érveit Bacon utilitarizmusa ellenében, amelyek a módszer metafizikai és episztemológiai előfeltevéseinek elsőbbségén alapulnak, és így a baconi filozófia valódi célját egyértelműsítik. A *Novum Organum* alábbi sorai is azt igazolják, hogy Bacon nem a hasznosság, hanem az igazság jegyében kívánta új alapokra helyezni a tudományt:

Az első napon Isten csupán a világosságot teremtette, és erre egy teljes napot áldozott: aznap nem alkotott semmi anyagi művet. Éppen így mindennemű tapasztalásból is elsősorban az igazi okok és axiómák ismeretét kell leszűrniük, és megvilágosító, nem gyümölcsöző kísérletekre kell törekedniük.

Bacon 2001. 88; LXX²¹

A gyors haszon igényét tehát felül kell hogy írja az igaz ismeretre való hosszabb távú törekvés.

Hogyan érthetjük azt, hogy a mesterséges – ember által létrehozott – dolgok is a természet részei? Pérez-Ramos amellet érvel, hogy a természet minden pillanatban azonos szabályok szerint működik, ezért az ember a természet részeként képes utánozni vagy újraalkotni a természetben zajló folyamatokat.²² Rossi szintén a természet törvényeinek megváltoztathatatlanságára alapozza érveit, melyek amellet szólnak, hogy a természetet szabályozó oksági kapcsolatokat

²¹ A fordítást módosítottam, a magyar fordításban található „elvek” helyett az „axiómák” kifejezést használom.

²² „Now, since Nature is postulated as always being the same and operating according to the same rules in every instance, there is no need to separate what Nature herself produces of her own accord and what man, as an evolving part of Nature, can bring about in terms of (re)production of Nature’s processes or of contrivances which Nature’s spontaneous course would not hit upon or manifest.” Pérez-Ramos 1996. 114.

semmilyen emberi képesség nem törheti szét.²³ Könnyedén megállapíthatjuk, hogy mindkét gondolatmenet alapját a *Confession Of Faith*-ben felvázolt, sérthetetlen törvények gondolata jelenti. Az ember alkotó tevékenysége gond nélkül kapcsolódhat be a természet szabályszerű működéskébe, mivel nem tudja felforgatni az Isten által megalkotott rendet. A természet működése során kialakuló dolgok – például egy kő – ugyanolyan folyamat eredményei, mint amilyenekkel az ember alkot meg és talál fel dolgokat a helyes módszer alkalmazása révén maximalizálva a képességeit. A *Novum Organum*-ban a találmányokat az Isteni tevékenység másának tartja Bacon, és szinte új teremtésnek tekinti az emberi alkotásokat (Bacon 2001. 146; CXXIX). Ezekre az értelmezésekre támaszkodva úgy gondolom, hogy a dolgozat elején felvetett kérdésekkel kapcsolatban Bacon eredendő bűn értelmezésének azon eleméből érdemes kiindulni, amely szerint maga a természet sem tükrözi teljes fényében a bűnbeesés után a teremtést. Spinozai terminológiával szólva: az ember közbenjárásával a természet hatóképessége is növekszik, ezzel pedig az *instauratio* nem csak az ember hatalmát hivatott visszaállítani a teremtmények felett, hanem a természet erejét is. A természet törvényeinek keretein belül végzett emberi tevékenység, az új találmányok, a természet forrásainak ésszerű felhasználása, bizonyos értelemben a természet erejének maximalizálását is jelentik. A természet és – annak részeként – az emberek ekképpen jobban kifejezhetik Isten hatalmát és a teremtés fényét. Azt is megállapíthatjuk, hogy az *instauratio* programja a természetben fellelhető dolgok szükségyszerű mennyiségi növekedésével jár, amelybe az ember alkotta dolgok is egyenrangúan beletartoznak. A természetfilozófia hivatott tehát helyreállítani Isten – evilági – hatalmát, azonban a módszer esetleges sikere sem garancia arra, hogy nem fordul-e újra az ember az erkölesi törvények – avagy Isten akarata – ellen. Erre a problémára a 129. aforizmában reflektál Bacon:

Végül pedig ne törődjünk vele, ha valaki azt hozná fel ellenünk, hogy a tudományok és mesterségek előbb-utóbb az emberi rosszindulat és bujaság szolgálivá züllebenek. Hiszen ugyanez minden e világi értékről: tehetségről, erőről, szépségről, vagyonról, magáról a napfényről és bármi másról éppígy elmondható. Isteni adomány folytán az ember jogot kapott a természet fölött: vegye hát ezt a jogot birtokába, és éljen is vele; a józan ész és a vallás majd arra is megtanítja, hogyan használhatja föl.

Bacon 2001. 148; CXXIX

²³ „Az ember hatalma semmiképpen sem végtelen; a természet törvényei irányítják, és semmiféle emberi erőfeszítés nem tudja feloldani vagy széttörni a természeti valóságot szabályozó oksági kapcsolatokat. Az ember feladata tehát nem az, hogy határtalan szabadságát vagy az univerzummal való lényegi azonosságát ünnepelje, hanem hogy tudomásul vegye, hogy a véges emberi képességek felfokozása a természethez való igazodást, a természet parancsainak követésére és a művének folytatására való igyekezetet követeli.” Rossi 1975. 167.

Bacon másutt²⁴ azt is kifejezi, hogy a *caritas* erényében nem fenyeget a mértéktelenség veszélye, ezért ez kell, hogy szolgáljon bármifajta tevékenységünk normájául. Az, hogy valaminek gyakorlati haszna van, inkább csak annak igazolása, hogy valóban olyan ismeretre tettünk szert, amely valamit közvetít magukról a dolgokról. Az *instauratio* összefüggésében talán pontosabb, ha a hasznosság helyett a „jól felhasználás” kifejezést használjuk. A baconi filozófia végcélja tehát a tudás, a hatalom és a *caritas* hármasságában fogalmazódik meg, és e három fogalom mentén bontakozhat ki az *instauratio* programja, valamint ezek mentén válhat lehetségessé az idolumok kiküszöbölése. Hiszen ami az ember teremtő munkájával felépül, az ugyanúgy le is rombolható, a rombolás pedig szükségképpen az idolumok világába zárja vissza az emberiséget.

IRODALOM

- Bacon, Francis. 1857. *Instauratio Magna, Novum Organum*. In James Spedding (szerk.) *The Works of Francis Bacon*. Vol 1. London, Longman.
- Bacon, Francis 1987. *Esszék*. Ford. Julow Viktor. Budapest, Európa.
- Bacon, Francis 2001. *Új Atlantisz, Novum Organum*. Ford. Sarkady János – Csatlós János. Szeged, Lazi Bt.
- Bacon, Francis 2002. *Valerius Terminus: Of the Interpretation of Nature*. Oxford, Project Gutenberg.
- Bacon, Francis 2008. *The Major Works*. Szerk. Brian Vickers. Oxford, Oxford University Press.
- Finály Henrik 2002. *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai.
- Jaquet, Chantal 2010. *Bacon et la promotion des savoirs*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Jaquet, Chantal 2012. Az elméleti ítélet problémája Baconnél. Ford. Kis Zsuzsa Eszter. In Pavlovits Tamás (szerk.) *Logika és gondolkodás*. Budapest, L'Harmattan. 197–211.
- Malherbe, Michel 2011. *La Philosophie de Francis Bacon*. Paris, Librairie philosophique J. Vrin.
- McKnight, Stephen A. 2006. *The Religious Foundations of Francis Bacon's Thought*. Missouri, University of Missouri Press.
- Milner, Benjamin 1997. Francis Bacon: The Theological Foundations of Valerius Terminus. *Journal of the History of Ideas*. 58/2. 245–264.
- Pérez-Ramos, Antonio 1996. Bacon's Forms and Maker's Knowledge. In Markku Peltonen (szerk.) *The Cambridge Companion to Bacon*. Cambridge, Cambridge University Press. 99–120.
- Popelard, Mickaël 2010. *Francis Bacon l'humaniste, le magicien, l'ingénieur*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Rossi, Paolo 1975. *A filozófusok és a gépek*. Ford. Kepes Judit. Budapest, Kossuth.
- Spinoza, Benedictus 1980. *Politikai tanulmány és levelezés*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai.
- Whitney, Charles 1989. Francis Bacon's Instauratio: Dominion of and over Humanity. *Journal of the History of Ideas*. 50/3. 371–390.

²⁴ A *jáságról és szűfjáságról* című esszében (Bacon 1987. 54–57).